

Piaskowiec z okolic Kunowa i Szydłowca w zabytkowej architekturze Traktu Królewskiego w Warszawie

Alicja Bobrowska¹, Artur Dziędzic¹

A. Bobrowska

A. Dziędzic

Sandstone from the vicinity of Kunów and Szydłowiec in the historic architecture of Royal Route in Warsaw. Prz. Geol., 69: 76–79.

A b s t r a c t. The Royal Route in Warsaw has been the main communication route of the city since its inception. Along it, there are many small and large stone architecture objects made of sandstone with a characteristic light grey colour, originating from the vicinity of Kunów and Szydłowiec in the Holy Cross region. The article presents selected most significant stone objects made of light grey Holy Cross sandstone: numerous ornaments of tenement houses in the Old Town Square and the courtyard of the Royal Castle, the statue of Our Lady of Passau, the Church of the Visitation Sisters (or the Church of the Discalced Carmelites), the sculpture of Jan III Sobieski in the Royal Baths Park and the sarcophagus/mausoleum in Wilanów.

Keywords: The Royal Route in Warsaw, sandstone of Kunów and Szydłowiec, stone elements of architecture

Trakt Królewski w Warszawie od początku swego istnienia był głównym szlakiem komunikacyjnym miasta. Jego pierwotne założenia architektoniczne przetrwały czas wielu wojennych niepokojów oraz zakusów przebudowy i jest on obecnie jednym z najcenniejszych zabytków urbanistycznych i pałacowo-ogrodowych Polski, w roku 1994 uznany za pomnik historii. Stanowi także przykład rozwoju rodzimego górnictwa skalnego i kamieniarstwa centralnej Polski. Wzdłuż traktu znajduje się wiele obiektów małej i dużej architektury kamiennej, wykonanych z piaskowca o charakterystycznej jasnoszarej barwie, pozyskiwanego w regionie świętokrzyskim w okolicach Kunowa nad Kamienną w województwie świętokrzyskim (wyróżnianego jako piaskowiec kunowski) i Szydłowca w województwie mazowieckim (piaskowiec szydłowiecki), przy granicy obu tych województw. Ze względu na korzystniejszą lokalizację Kunowa, położonego bliżej Wisły i skomunikowanego z nią poprzez rzekę Kamienną, do Warszawy spławiano drogą wodną przede wszystkim materiał pozyskiwany w tych okolicach. Natomiast wraz z rozwojem infrastruktury drogowej coraz większe znaczenie zyskiwał surowiec z okolic Szydłowca, gdzie obecnie koncentruje się jego eksploatacja, prowadzona w kilku kamieniołomach. Ze względu na bardzo podobną barwę i zbliżone właściwości piaskowiec szydłowiecki jest często stosowany przy rekonstrukcji elementów wykonanych kiedyś z piaskowca kunowskiego, którego wydobywanie jest obecnie ograniczone tylko do jednego łomu w okolicy Kunowa, a pozyskany z niego surowiec wykorzystuje się na potrzeby drobnej lokalnej architektury.

Przydatność użytkowa jasnoszarych jurajskich piaskowców, zaliczanych do serii drzewickiej (dolna jura), do celów dekoracyjnych i rzeźbiarskich wynika z ich szczególnych cech geomechanicznych. Charakteryzują się one wyjątkowo dobrą oddzielnością i blocznością oraz mrozoodpornością (Kamieński, Kubicz, 1962). Zgodnie z normą PN-EN ISO 14689-1:2006 ich wytrzymałość na jednoosiowe ścislenie klasyfikuje je do grupy skał o średniej

i wysokiej wytrzymałości. Według normy branżowej PN-84/B-01080 pod względem gęstości objętościowej są to skały średniociężkie i ciężkie. W zależności od odmiany zróżnicowana jest także ich ścieralność, jednak zgodnie z normą PN-84/B-01080 są one klasyfikowane do materiału o małej ścieralności. Właściwości te w połączeniu z walorami dekoracyjnymi decydują o przydatności tego surowca do zastosowań w ekspozycji zewnętrznej (Kozłowski, 1986; Pinińska, 1994; Świat Kamienia, 2002a).

Szczególny okres wykorzystania piaskowca świętokrzyskiego w architekturze Traktu Królewskiego przypada na drugą połowę XVI w., co było związane ze wzrostem znaczenia Warszawy jako ośrodka politycznego. Wzrost liczby mieszkańców służył rozwojowi budownictwa, rzemiosła i handlu. Wraz z bogaceniem się mieszczaństwa wzrastał także popyt na kamienne elementy ozdobne kamienic, umieszczane licznie na ich fasadach.

Elementy architektoniczne wykonane z jasnoszarych dolnojurajskich piaskowców z regionu świętokrzyskiego wspaniale obrazują kunszt dekoracyjny i umiejętność wykorzystania krajowego surowca w zabytkowej architekturze Warszawy. W niniejszym opracowaniu zaprezentowano przykłady obiektów architektury pomnikowej, portali, fasad kościołów oraz budynków użyteczności publicznej, których lokalizację na Trakcie Królewskim w Warszawie przedstawiono na rycinie 1. Przemierzając się w kierunku południowym od Rynku Starego Miasta do Wilanowa, za najbardziej znaczące obiekty kamienne, wykonane z jasnoszarego dolnojurajskiego piaskowca świętokrzyskiego, należy uznać liczne ozdoby kamienic na Rynku Starego Miasta i dziedzińcu Zamku Królewskiego, figurę Matki Boskiej Passawskiej, kościół Sióstr Wizytek i kościół Karmelitów Bosych), rzeźbę Jana III Sobieskiego w Łazienkach Królewskich oraz sarkofag/mauzoleum w Wilanowie.

Pomimo prawie doszczętnego zniszczenia Starego Miasta podczas II wojny światowej, po jej zakończeniu udało się odtworzyć częściowo zachowane portale wejściowe

¹ Wydział Geologii, Uniwersytet Warszawski, ul. Żwirki i Wigury 93, 02-089 Warszawa; a.bobrowska@uw.edu.pl; Artur.dziedzic@uw.edu.pl

←

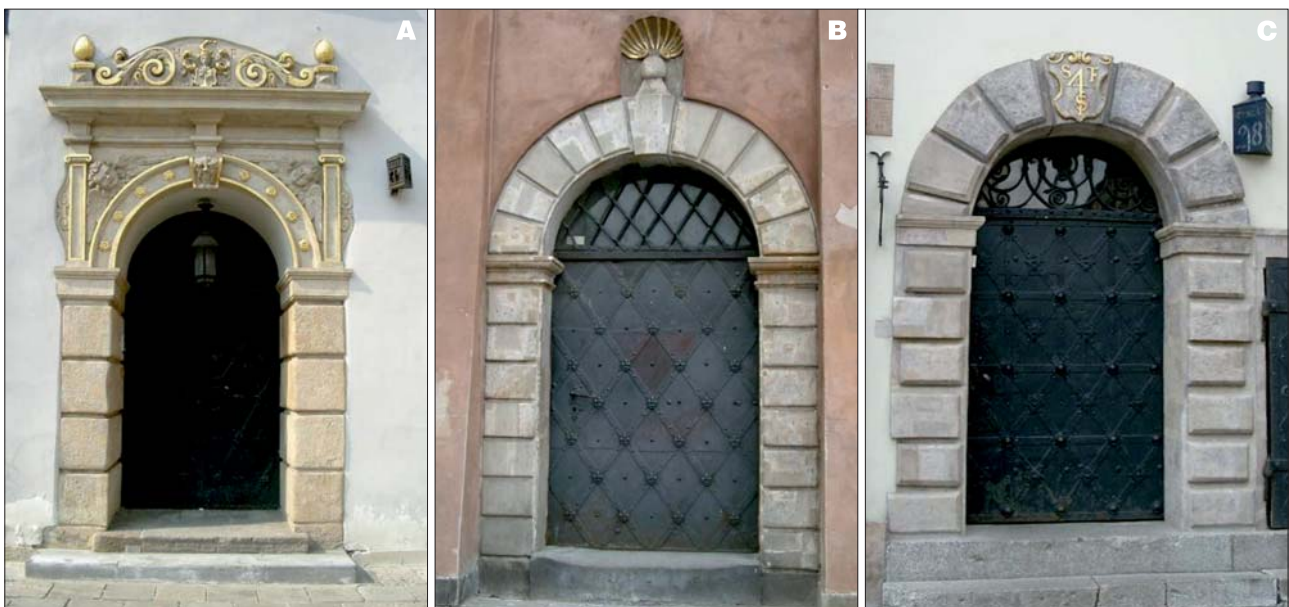
Ryc. 1. Lokalizacja wybranych kamiennych obiektów architektonicznych wykonanych z piaskowca kunowskiego i sztyłwieckiego wzdłuż Traktu Królewskiego w Warszawie
Fig. 1. Location of selected stone architectural objects, made of the Kunów and Szydłowiec sandstones, along the Royal Route in Warsaw

XV-wiecznych kamienic na Rynku Starego Miasta (ryc. 2), m.in. kamienicy znanej pod nazwą Plumhoffowska lub pod św. Anną (ul. Rynek 31), kamienicy Bornbachowskiej (ul. Rynek 2) oraz kamienicy Falkiewiczowskiej (ul. Rynek 28).

Po II wojnie światowej całkowicie odbudowano także portale bram bocznych Zamku Królewskiego (ryc. 3), wykorzystując materiał pozyskany z okolic Szydłowca (Sygietyńska, 1978; Świat Kamienia, 2002b).

Z jednego bloku piaskowca kunowskiego została wykonana prawie naturalnej wielkości figura Matki Boskiej Passawskiej trzymającej w ramionach Dzieciątko (ryc. 4) usytuowana przy wejściu na Skwer Hoovera na Krakowskim Przedmieściu. W czasie działań wojennych figura nie uległa zniszczeniu i jest obecnie jedynym zachowanym, oryginalnym pomnikiem w Warszawie. Wykonał ją i ofiarował w 1683 r. Józef Szymon Belotti, nadworny architekt i rzeźbiarz Jana III Sobieskiego, w celu upamiętnienia zwycięstwa pod Wiedniem oraz ocalenia od morowej zarazy, która miała miejsce w Warszawie w latach 1677–1679. Z wdzięczności za ocalenie od epidemii cholery figura została odnowiona w połowie XIX w. dzięki fundacji Aleksandra Haulke. Dodano wtedy koronę i inne elementy ozdobne w kolorze złota. W 1866 r. pomnik przestawiono z Placu Bernardyńskiego na Krakowskim Przedmieściu do miejsca, w którym znajduje się obecnie.

Kościół Sióstr Wizytek oraz kościół Karmelitów Bosych to kolejne obiekty na Trakcie Królewskim, których fasady, liczne rzeźby i zdobienia zostały wykonane z piaskowca kunowskiego. Kościół Sióstr Wizytek z Krakowskiego

Ryc. 2. Portale kamienic na Starym Mieście w Warszawie: **A** – portal kamienicy znanej pod nazwą Plumhoffowska lub pod św. Anną przy ul. Rynek 3, **B** – portal kamienicy Bornbachowskiej przy ul. Rynek 2, **C** – portal kamienicy Falkiewiczowskiej przy ul. Rynek 28. Fot. A. Karcz
Fig. 2. Portals of tenement houses in the Old Town in Warsaw: **A** – portal known as the Plumhoff's tenement house or the tenement house at St. Anna, 31 Rynek Street, **B** – the Bornbach's tenement house, 2 Rynek Street, **C** – Falkiewicz's tenement house, 28 Rynek Street. Photo by A. Karcz

Ryc. 3. Portale bram bocznych Zamku Królewskiego. Fot. A. Karcz
 Fig. 3. Portals of the side gates of the Royal Castle. Photo by A. Karcz

Ryc. 4. Figura Matki Boskiej Passawskiej przy wejściu na Skwer Hoovera na Krakowskim Przedmieściu (https://pl.wikipedia.org/wiki/Figura_Matki_Boskiej_Pasawskiej_w_Warszawie#/media/Plik:Passauer_Madonna_Warsaw_02.jpg)
 Fig. 4. Figure of the of Our Lady of Passau at the entrance to Hoover Square on Krakowskie Przedmieście street

Ryc. 5. A – późnobarokowy kościół Sióstr Wizytek przy Krakowskim Przedmieściu 34, B – kościół Karmelitów Bosych przy Krakowskim Przedmieściu 52/5. Fot. A. Karcz
 Fig. 5. A – The late-baroque church of the Sisters of the Visitants, 34 Krakowskie Przedmieście street, B – Church of the Discalced Carmelites, 52/5 Krakowskie Przedmieście street. Photo by A. Karcz

Przedmieścia (ryc. 5A) jest jednym z najpiękniejszych kościołów Warszawy i jednym z nielicznych, który w praktycznie nienaruszonym stanie przetrwał II wojnę światową. Został wybudowany dzięki fundatorce Elżbiecie Helenie Sieniawskiej w latach 1728–1761, wg projektu Karola Baya, na miejscu wcześniejszej konstrukcji drewnianej. Autorem fasady kościoła jest Efraim Schroeger, natomiast same rzeźby są dziełem Jana Jerzego Plerscha.

Kościół Karmelitów Bosych (ryc. 5B) został wzniesiony w latach 1661–1681, pierwotnie w stylu barokowym. Dzisiejszy klasycystyczny wygląd zawdzięcza przebudowie fasady zaprojektowanej również przez Efraima Schroegera. Nie został zniszczony w czasie II wojny światowej, jest najstarszą klasycystyczną budowlą w Warszawie i jako jeden z nielicznych obiektów zabytkowych w Warszawie zachował swój naturalny wygląd.

Szczególnie ważnym elementem Traktu Królewskiego i istotnym świadectwem wykorzystania surowca pozyskiwanego w środkowej Polsce w architekturze Warszawy są Łazienki Królewskie. Piaszkowiec kunowski zdobi fasadę Pałacu na Wodzie (ryc. 6A), a na terenie kompleksu parkowego znajdują się liczne rzeźby wykonane z jasnoszarego

piaskowca kunowskiego, rozmieszczone w różnych miejscach (Tatarkiewicz, 1986). Cały zespół pałacowo-parkowy zawdzięcza swą nazwę wybudowanej ok. 1680 r. na zlecenie S.H. Lubomirskiego barokowej łaźni. Obecny obszar i kształt Łazienek Królewskich ma swój początek w drugiej połowie XVIII w., kiedy z inicjatywy Stanisława Augusta Poniatowskiego w 1784 r. wybudowano Pałac na Wodzie, zaprojektowany przez Dominika Merliniego. Wszystkie budowle i rzeźby w obrębie parku są utrzymane w stylu klasycystycznym (Majdecki,

2008). Do odbudowy pałacu po II wojnie światowej wykorzystano ponad 150 t piaskowców z okolic Kunowa.

Na terenie Łazienek Królewskich znajduje się również pomnik Jana III Sobieskiego. Posąg autorstwa Franciszka Pincka (ryc. 6B) wykonany najprawdopodobniej z piaskowca szydłowieckiego odsłonięto z inicjatywy Stanisława Augusta Poniatowskiego w 1788 r., ku upamiętnieniu zwycięstwa pod Wiedniem.

Najbardziej wysuniętym na południe obiektem Traktu Królewskiego jest barokowy Pałac Królewski i ogród w Wilanowie, wzniesiony w latach 1681–1696 dla króla Jana III Sobieskiego i Marii Kazimiery wg projektu Augustyna Wincentego Locciego, a skrzydła boczne dobudowano w latach 1723–1729. Okładziny cokołów fundamentowych budowli, brama wjazdowa (ryc. 7A) i znajdujące się przed nią Mauzoleum Potockich (ryc. 7B) wykonano z piaskowca szydłowieckiego (Szafrąnska, 2001).

Piaszkowiec szydłowiecki został również wykorzystany do przeprowadzonej w 2014 r. rekonstrukcji rzeźb ustawionych na balustradzie nad schodami pałacowymi. Przedstawiają one m.in. personifikacje pór roku i cztery etapy miłości (ryc. 7C).

Ryc. 6. A – Pałac na Wodzie w Łazienkach Królewskich przy ul. Agrykola 1 (fot. A. Karcz), **B** – pomnik Jana III Sobieskiego przy ul. Agrykola 1 (https://pl.m.wikipedia.org/wiki/Plik:%C5%81azienki_%E2%80%93_most_z_pomnikiem_Jana_III_Sobieskiego_%E2%80%93_20.jpg)

Fig. 6. A – Palace on the Water, Royal Baths, 1 Agrykola street (photo by A. Karcz), **B** – the Statue of John III Sobieski, street. Agrykola 1 (https://pl.m.wikipedia.org/wiki/Plik:%C5%81azienki_%E2%80%93_most_z_pomnikiem_Jana_III_Sobieskiego_%E2%80%93_20.jpg)

Ryc. 7. A – brama wjazdowa na teren pałacu w Wilanowie, **B** – Mauzoleum Potockich, **C** – odrestaurowane w piaskowcu szydłowieckim rzeźby – element balustrady schodowej (www.wilanow-palac.pl)

Fig. 7. A – entrance gate into the Wilanów Palace, **B** – Potocki Mausoleum, **C** – sculptures restored in Szydłowiec sandstone – element of the stair railing (www.wilanow-palac.pl)

Podsumowując, dolnojurajski piaskowiec o jasnoszarej barwie, historycznie pozyskiwany w okolicach Kunowa, a obecnie przede wszystkim Szydłowca w regionie świętokrzyskim, jest dominującym materiałem kamiennym, zdobiącym fasady i obiekty architektury na trasie Traktu Królewskiego w Warszawie. Szeroki zakres jego wykorzystania wskazuje na umiejętność doboru materiału skalnego i właściwy sposób wykorzystania naturalnych jego cech przez XVII- i XVIII-wiecznych budowniczych. Stanowi przykład rozwoju polskiego górnictwa surowców kamiennych w regionie świętokrzyskim oraz dostosowywania się ośrodków kamieniarskich do zmieniających się styli architektonicznych i potrzeb artystycznych na przestrzeni kilku wieków.

Autorzy bardzo dziękują Pani Annie Mader, recenzentce artykułu, za poświęcony czas i udzielone wskazówki oraz uwagi, które przyczyniły się do poprawy jakości publikacji.

LITERATURA

KAMIENSKI M., KUBICZ A. 1962 – Kwasoodporność piaskowców Gór Świętokrzyskich i Dolnego Śląska na tle ich własności petrograficznych. *Biul. Inst. Geol.*, 178: 1–115.

KARCZ A. 2010 – Zastosowanie metod inżynierii skalnej (geomechaniki) do oceny kamiennych elementów zabytkowych w Warszawie. *Praca magisterska*, Wyd. Geol. UW.

KOZŁOWSKI S. 1986 – Surowce skalne Polski. *Wyd. Geol.*, Warszawa.

MAJDECKI L. 2008 – Historia ogrodów, T. 2. Od XVIII wieku do współczesności. PWN, Warszawa.

PINIŃSKA J. 1994 – Właściwości wytrzymałościowe i odkształceniowe skał. Cz. I. Skały osadowe regionu świętokrzyskiego. T. 1. Zakład Geomechaniki Instytut Hydrogeologii i Geologii Inżynierskiej Wydział Geologii UW.

POLSKA NORMA PN-84/B-01080 – Kamień dla budownictwa i drogownictwa. Podział i zastosowanie według własności fizyczno-mechanicznych. POLSKA NORMA PN-EN ISO 14689-1:2006 – Badania geotechniczne, oznaczanie i klasyfikowanie skał, Cz. 1: Oznaczanie i opis.

ŚWIATA KAMIENIA 2002a – Piaskowiec świętokrzyski. *Świat Kamienia*, 1 (14); <http://www.swiat-kamienia.pl/index.php/pl/home-10/80-swiat-kamienia-dobra/czytelnia/sp-325/-sp-333/598--sp-596>

ŚWIATA KAMIENIA 2002b – Piaskowce – przyszłość świętokrzyskiego kamieniarsstwa? *Świat Kamienia*, 6 (19); <http://www.swiat-kamienia.pl/index.php/pl/home-7/piaskowce/63-swiat-kamienia-dobra/czytelnia-sp-325/?start=15>

SYGIETYŃSKA H. 1978 – Kamień w architekturze i rzeźbie Warszawy. PWN, Warszawa.

SZAFRAŃSKA M. 2001 – Królewskie ogrody w Polsce. Materiały sesji naukowej Warszawa, 10–11 maja 2001 r. Seria Biblioteka Towarzystwa Opieki nad Zabytkami, Warszawa.

TATARKIEWICZ W. 1986 – Łazienki Królewskie i ich osobliwości. Arkady, Warszawa.

Praca wpłynęła do redakcji 4.01.2021 r.
Akceptowano do druku 19.01.2021 r.